

Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych
im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie
Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego
(Instytut Mazurski) w Olsztynie

Komunikaty Mazursko-Warmińskie

Kwartalnik · nr 2 (220)

Izabela Lewandowska

Dzieje samorządu na dawnych ziemiach pruskich

Pod takim tytułem odbyło się 20 listopada 1997 r. w Domu Polskim w Olsztynie sympozjum naukowe zorganizowane przez Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Celem sympozjum, jak zaznaczył podczas otwarcia obrad prof. dr hab. Stanisław Achremczyk, było przybliżenie problemów związanych z samorządnością na dawnych ziemiach pruskich poczynając od średniowiecza, a na okresie początków Polski Ludowej kończąc. W dobie dzisiejszych przemian ustrojowych problem ten jest wciąż aktualny i jak dotychczas jeszcze nie w pełni rozwiązany. Warto więc zapoznać się z różnymi formami samorządu lokalnego na interesującym nas obszarze, by móc z jednych czerpać wzorce, inne zaś odrzucić.

Pierwszym referentem był ks. prof. dr hab. Alojzy Szorc, który mówił na temat „Samorządu miast pruskich”. Rozpoczynając od akcji osadniczej prowadzonej przez sprowadzony do Polski w 1226 r. Zakon Krzyżacki, referent nakreślił genezę formowania się samorządu lokalnego. Zwrócił uwagę na sposób zakładania wsi i miast, a także na wysoką pozycję, jaką zajmował urząd sołtysa. Pierwszymi miastami założonymi przez Krzyżaków były Toruń i Chełmno (1233 r.). Przy ich lokacji Krzyżacy wzięli wzorczec z Magdeburga, natomiast Chełmno stało się wzorcem rozplanowania miasta na prawie chełmińskim. Źródłem samorządu miejskiego był przywilej lokacyjny — Handfeste, swoista metryka urodzenia miasta. W dalszej części referatu autor szczegółowo omówił rolę rady i ławy miejskiej oraz spisywanych w mieście wilkierzy. Były one najdoskonalszym symbolem władzy miasta. Ks. prof. przedstawił treść przetłumaczonego przez siebie wilkierza miasta Dzierzgonia, a także zacytował wstęp i zakończenie pisane przez samego Zygmunta III Wazę.

Problem samorządności na ziemiach pruskich kontynuował prof. dr hab. Stanisław Achremczyk. W referacie „Rządy sejmikowe w Prusach Królewskich” zanalizował rolę szlachty w samorządzie lokalnym Prus Królewskich w XVII w. Wyjaśnił również samo pojęcie: „Przez samorząd rozumiemy ustalony prawem i zapewniony istnieniem odpowiednich organów zakres kompetencji do zawiądywania własnymi sprawami”. Chodzi tu o kompetencje gospodarcze, skarbowe, administracyjno-porządkowe, sędownicze, militarne, a także polityczne, odnoszące się do obszaru całej prowincji. Referent scharakteryzował funkcjonowanie sejmiku generalnego zwracając przy tym uwagę na liczbę posłów i ich wynagrodzenie. Tak krytykowane dzisiaj wysokie diety poselskie miały swe odzwierciedlenie również w XVII w. Kwota 300—900 złotych polskich, jaką dostawali posłowie od sejmiku generalnego, stanowiła roczny dochód z jednej dobrej wsi. Jeszcze więcej płacono marszałkom sejmików generalnych, np. w 1668 r. — 1000 złp. S. Achremczyk szeroko omówił również sprawę finansową Prus Królewskich i rolę, jaką odegrali w zarządzaniu skarbcem J. I. Bąkowski

oraz W. Denhoff. Autor podsumował swoją wypowiedź zasygnalizowaniem sporu, jaki toczy się wśród historyków o ocenę samorządowej działalności szlachty. Czy samorząd stanowił element wzmacniający państwo, czy też *utrzymywał prywatnie i chronił wąsko pojmowane interesy szlacheckie?* Powołując się na ostatnie badania, prof. Achremczyk stwierdził, że uczeni opowiadają się za pozytywną rolą samorządu w utrzymaniu Rzeczypospolitej.

Po krótkiej przerwie wznowiono obrady. Druga część sesji dotyczyła XX w., a mianowicie okresu międzywojennego i początków Polski Ludowej.

Prof. dr hab. Bohdan Koziello-Poklewski przedstawił referat nt. „Likwidacja samorządu terytorialnego Prus Wschodnich w okresie hitlerowskim”. Już na samym początku zaznaczył, że kiedyś mówił o III Rzeszy, to mamy na myśli tylko czarne mundury SS lub Wehrmacht. Także w literaturze historycznej nie docenia się roli Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotniczej (NSDAP). Jednakże model hitlerowskiej administracji kształtowany był właśnie przez rzesze ludzi jedynie z małym znakiem (swastyką) w klapie marynarki. Zanim SS nie przejęła całkowicie władzy (ustawa o tajnej policji państwowej z 10 lutego 1936 r., zwana „konstytucją gestapo”), społeczeństwo, w tym także samorząd terytorialny, poddany został procesowi ujednolicenia. Poświęcając temu zagadnieniu większą część referatu, autor zaznaczył, że „ujednoczenie to nie tylko likwidacja federalizmu i systemu wielopartyjnego, ale również nazifikacja i przekształcenie aparatu państwowego, przemiany w organizację kościelnej (ujednoczenie kościołów), w życiu kulturalnym i zawodowym”. Ostateczna likwidacja samorządu nastąpiła na mocy ustawy z 30 stycznia 1935 r. Wprowadzono wówczas zasadę wodzostwa, w myśl której usunięto z ustroju gminnego organy kolegiałne, a ich funkcje przejęli burmistrzowie. Gminy zostały podporządkowane władzom administracji państwowej, a burmistrz znalazł się pod ścisłą kontrolą władz partyjnych. W dalszej części referatu autor szczegółowo omówił kompetencje urzędu landrata i kreisleitera jako naczelnej władzy politycznej w powiecie.

Ostatni referat sesji, mgr. Tadeusza Baryły, dotyczył „Kształtowania się samorządu terytorialnego w Olsztynsku w latach 1945—1947”. Autor rozpoczynając od funkcjonowania samorządów w okresie międzywojennym, nakreślił korzenie tworzenia się tych organów na terenach dzisiejszego województwa olsztyńskiego zaraz po wojnie. Już w końcu 1944 r. samorząd został poddany ciężkiej próbie. Ustawa Krajowej Rady Narodowej z 11 września 1944 r. wprowadziła bowiem pojęcie rad narodowych jako tymczasowych organów ustawodawczych i samorządowych, kompletowanych w drodze delegacji przez partie polityczne, stowarzyszenia i organizacje. Następnie autor omówił funkcjonowanie samorządu gospodarczego na terenach dawnych Prus Wschodnich, a głównie zrzeczeń kupieckich i rzemieślniczych oraz izb przemysłowo-handlowych. T. Baryła wielokrotnie odwoływał się do danych statystycznych, przywołując np. liczbę warsztatów rzemieślniczych, czy też sklepów spółdzielczych i prywatnych. Dane te — oparte głównie na archiwaliach — spowodowały, iż było to najdłuższe i najbardziej szczegółowe wystąpienie.

Wszyscy referenci przedstawili bardzo interesujące spojrzenie na funkcjonowanie samorządu lokalnego dawnych ziem pruskich. Mówiąc żywym i przystępnym językiem, wzbudzali zainteresowanie słuchaczy, w tym licznie przybyłej młodzieży studenckiej. Wszyscy referenci reprezentowali środowisko

olsztyńskie — Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Wyższą Szkołę Pedagogiczną oraz Wyższe Seminarium Duchowne „Hosianum”. Szkoda tylko, że na sesję nie przybył dr Andrzej Kamiński z Poznania, który miał przedstawić referat nt. „Sejm krajowy Prus Książęcych”. Żałować również należy, że nie został omówiony cały okres historii i nie było referatów dotyczących wieku XVIII, XIX i początku XX.

Warto jeszcze zaznaczyć, że sesja była kontynuacją zagadnienia omawianego już w czerwcu 1991 r. podczas sympozjum naukowego na temat „Sejmiki ziem pruskich”. Omówiono wówczas następujące zagadnienia: „Sejmik generalny Prus Królewskich. Próba periodyzacji dziejów” (S. Achremczyk), „Sejmik warmiński” (D. Bogdan), „Parlamentaryzm Prus Książęcych między potencjami centralistycznymi a federalnymi, na tle problematyki Konstytucji 3 Maja” (T. Grygier), „Synody diecezji pruskich jako przejaw samorządności duchowieństwa” (A. Szorc), „Warmia wobec sejmiku i konstytucji pruskiej” (J. Jasiński), „Samorząd powiatowy w Prusach Wschodnich na przełomie XIX i XX wieku” (R. Traba). Materiały z obydwu sesji zostaną wkrótce opublikowane i oddane szerokiemu gronu czytelników.